

Ülkər Səfərelizadə⁵²**GÖRKƏMLİ NƏSR USTASI ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ**

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının güclü qələm sahibi kimi tanınan və əsərləri ilə oxucuların qəlbinə yol tapmağı bacaran yazıçılardan biri olan Əzizə Cəfərzadə XX əsrin ortalarından günümüzədək ədəbiyyatımızı müxtəlif yadda qalan və sevilən obrazlar yaradaraq zənginləşdirmişdir. Yazıçının istedadının nəticəsidir ki, özünəqədər deyilməyən bir sıra maddi-mənəvi problemləri həll etməyi Əzizə Cəfərzadə əsərlərinin əsas qayəsinə çevirmişdir.

Psixologizmə əsərlərində geniş yer verən, hətta bir çox əsərlərini məhz bu zəmində quran sənətkar əksər janrlarda psixologizmin ünsürlərindən məharətlə istifadə etmişdir. Əsərlərində adi həyatda rastlaşdığımız insanların daxili dünyalarını epik lövhələrlə əks etdirmişdir. İstər Azərbaycan mədəniyyətinin parlaq simalarına həsr etdiyi ssenarilər, istərsə də gündəlik həyatın maddi-mənəvi problemlərindən doğan psixologizm izlərindən bəhs etdiyi əsərlər bu gün də aktualdır. Yazıçının tükənməyən qələminin müasir dövrün bir çox probleminə işıq tutması baxımından yaradıcılığı daim öz aktuallığını qorumağı bacarır.

Realist Azərbaycan nəsrinin, ümumən, XX əsr ədəbi- bədii düşüncəmizin yeni mərhələyə daxil olmasında müstəsna xidmətləri olan sənətkarlar içində Əzizə Cəfərzadə öz dəst-xətti ilə seçilir [1, s. 56]. Hər zaman vətən və xalqın taleyini ön planda tutan ədib dövrün ümumi mənzərəsi fonunda bu məsələnin bədii həllini təqdim etməyə çalışmışdır. Ümumiyyətlə, sənətkarın hekayələrinin mövzu arealı geniş olub, burada qaldırılan aktual məsələlər bir çox tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Əzizə Cəfərzadə tarixi reallıqları əks etdirən sənətkar kimi ədəbiyyatla tarixin bağlarını qoruyub saxlamışdır. Onun Görkəmli sərkərdə Şah İsmayıl Xətəinin Bakıya yürüşü tarixinə həsr edilmiş “Bakı-1501” tarixi romanı (1981); XII yüzillikdə Naxçıvanın qadın hökmdarı olmuş Cəlalyyənin ölkənin müdafiəsi naminə apardığı mübarizəni əks etdirən “Cəlalyyə” tarixi romanı (1983); XIX yüzillikdə Cənubi Azərbaycanda yaşayıb-yaratmış qadın şairə və “Bab” hərəkatının liderlərindən olan Tahirə Qürrətüleynin həyatından bəhs edən “Zərrintac-Tahirə” tarixi əsəri (1996); XX yüzillikdə İranda “Bab” hərəkatının əks-sədası kimi vəqə olan faciəvi tarixə həsr olunmuş “İşığa doğru” povesti (1998) və s. bu faktın göstəriciləridir.

Tarixi romanlar içərisində yazıçının “Xoş gördük, səyyah” adlı povestinin yenidən işlənmiş və genişləndirilmiş versiyası kimi, Azərbaycan coğrafiyaşünası və səyyahı Zeynalabdin Şirvaninin həyatı haqqında qələmə aldığı “Eldən-elə” romanı xüsusilə seçilir. Əsərdə həyatının 37 ilini səyahətlərdə keçirmiş olan bu məşhur səyyah-mütəfəkkirin ömür yolu vərəq-vərəq izlənilmiş, bir sıra məqamlara aydınlıq gətirilmişdir.

Tarix Əzizə Cəfərzadə nəsrində özünü qabarıq şəkildə göstərir. Xalqın ümumi vəziyyəti, siyasi rejim yazıçı yaradıcılığının əsas mövzularından biri kimi dəyərləndirir. Tarixi əsərlərin yazılma prosesinin iki əsas növü var: 1. Mərkəzdənqaçma, 2. Mərkəzəqaçma. Məsələn, Fərman Kərimzadənin Şah İsmayıl Xətəyi haqqında yazdığı tarixi roman mərkəzdənqaçma prinsipində qələmə alınmışdır. Yəni Şah İsmayıl Xətəyidən nisbətən uzaqlaşmışdır. Əzizə Cəfərzadənin “Bakı-1501” əsərində isə hadisələr mərkəzəqaçma prinsipi üzərindən davam edir. Yəni, əsasən, Şah İsmayılın ətrafında cərəyan edir.

Tarixi romanın bir sıra növü var. Məsələn, tarixi roman yazıçı təxəyyülü ilə vəhdətli şəkildə qələmə alına bilər. Lakin Əzizə Cəfərzadə tarixi romanda ənənəvi prinsipə sadıq qalaraq tarixi hadisələrə toxunmamış, olduğu kimi əsərlərində təsvir etmişdir. Bundan əlavə, yazıçı xalqımızın genefonduna ağır zərbə vuran 30-cu illər repressiyasına da müraciət etmişdir. Xalqın kütləvi formada deportasiya edilməsi prosesini kəskin şəkildə əks etdirmişdir.

Mühit cəmiyyətin mənəvi həyatına, davranış mexanizminə təsir göstərək müəyyən əxlaq kodeksləri formalaşdırır. Sağlam cəmiyyət və şəxsiyyət yalnız işıqlı mühitdə formalaşa bilər. Təəssüf ki, XX əsrin xaotik ictimai-siyasi, sosial-mənəvi mühitinə nəzər salsaq, əsərlər buxovunun fərd və şəxsiyyət azadlığını boğduğunun şahidi olarıq [2, s. 30]. Belə bir mühitdə zamanla ayaqlaşan, iradəsi ilə buxovu qırmağa cəhd edən az bir qisim olsa da, sadə, avam insanlardan ibarət çoxluq əsirlik zəncirində, dünyadan bixəbər yaşayırdı. Bu insanların mühitin mənəvi mənzərəsində necə çırpındığının, mübarizəsinin birbaşa şahidi olan Əzizə Cəfərzadə hekayələrində xaraktercə bir-birindən fərqli, taleyi etibarilə bənzər obrazlar silsiləsi yaratmışdır.

Hekayələr, tarixi romanlar yazıçısı, akademik Əzizə Cəfərzadə klassik ədəbiyyatın da mütəxəssisidir. O, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının tərtib və toplanmasında, onun mühüm nümayəndələrinin həyat, sənət və yaradıcılığının gənc nəsillərə tanıtılmasında mühüm rol oynamışdır. 2021-ci ildə Azərbaycanda Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illiyi və Əzizə Cəfərzadənin 100 illiyi ilə bağlı müxtəlif tədbirlər keçirilib. Müəllifin bütün yaradıcılığına nəzər salındıqda onun Nizami Gəncəvi sənətinə heyran olduğu və bir çox əsərlərində şairin məsnəvilərindən sitatlar yer aldığı görünür. O, “Cəlalyyə” dramında Nizaminin yaşını, tərcümeyi-halını və vizual təsvirini uğurla təsvir etmişdir. Müəllif 1991-ci ildə Nizaminin anadan olmasının 850 illiyi münasibətilə Azərbaycanda keçirilən müsabiqədə böyük şairdən bəhs edən “Görüşün əfsanəsi” adlı radio tamaşası ilə iştirak etmiş və bu əsər üçüncü mükafata layiq görülmüşdür. Nizami Gəncəvi haqqında heyranlıqla bəhs etmiş, şairin məsnəvilərindən sitatlar da daxil etmişdir. Tədqiqatda yazıçının bütün hekayə və şeirlərində Nizami Gəncəvinin təsiri araşdırılacaqdır.

Əsas qəhrəmanı insan olan, həyatı bədii təfəkkür süzgecindən keçirməklə əks etdirən ədəbiyyat özündə bir-birindən müxtəlif mövzuları birləşdirir. Bədii ədəbiyyatın mərkəzində dayanan, aktuallığını itirməyən məsələlər içərisində qadın azadlığı mövzusu xüsusi yer tutur. Qadın azadlığı probleminin bəşər tarixi ilə həmyaşd olması

⁵² Bakı Dövlət Universitetinin magistrantı u.seferelizade@mail.ru

məlum həqiqətdir. Qədim dövrlərə nəzər salanda qadına tarix boyu ikili münasibətin olduğunu görürük. Bir tərəfdən qadın ülvə bir varlıq kimi ən uca zirvələrə layiq görülmüş, digər tərəfdən onun cinsi, əqli cəhətdən fitrətən qüsurlu yarandığı düşüncəsinə inanılmış, hüquqları tapdalanmış, cansız varlıq kimi münasibət göstərilmişdir. Bu, Əzizə Cəfərzadənin nəsrində də özünü göstərir. Böyük Vətən Müharibəsi illərində yazdığı hekayələrində gənc bir qadın və ana olan yazıçı, bir tərəfdən həm ön cəbhədə, həm də arxa cəbhədə döyüşən qadın qəhrəmanlardan ilhamlanaraq onların qəhrəmanlıq hekayələrini qələmə almış (“Zöhrə”, “Rəqqasə”, “Günəş doğarkən”, “Qızmar dəmirilər” və s.), digər tərəfdən isə bir ana, bir qadın kimi öz daxili aləmindəki təlatümləri ifadə etmişdir.

İbtidai icma quruluşundan başlayaraq müxtəlif ictimai-tarixi formasiyalardan keçib gələn bəşər tarixi hər zaman müəyyən qayda-qanunlarla idarə olunmuşdur. Bütünlükdə, hər bir cəmiyyətdə insanların birgə yaşayışını təmin edən, onların davranışını tənzimləyən normalar sistemi vardır. Nəzərə alsaq ki, insan təbiət etibarilə azadlığa can atan varlıq olsa da, bu azadlığın özü müəyyən sərhədlərə malikdir. O sərhədləri çərçivəyə salan ölkənin, xalqın idarəetmə qaydaları olmuşdur. İnsanın irrasional mahiyyətə malik olması, idarə olunmaq meylə də digər tərəfdən paradoksal vəziyyət yaradır.

Cəmiyyət qədim dövrlərdən bu günə qədər idarə edən azlıq və idarə olunan çoxluq formasında təzahür etmişdir. Hakim təbəqə çoxluq təşkil edən kütləni idarə etmək üçün hər cür vasitədən, o cümlədən dindən əsas istinad nöqtəsi kimi yararlanmışdır. Kütləni idarə etməyin yolu onların birliyini təşkil etməkdən, birliyi yaratmaq isə duyğulara manipulyativ təsir göstərib inanc və əqidələrinə nüfuz etməkdən başlayır.

Məlumdur ki, sürü psixologiyası ilə yaşayan cəmiyyətdə insanlar düşüncədən məhrum olur, hisslərə, qeyri-iradi davranış mexanizmlərinə əsaslanaraq hərəkət edirlər. Bu hal müasir dövrün reallığı üçün də keçərlidir. Dini təsisat, şəriət əhkamlarından sui-istifadə edənlər bəşəriyyətin zəhnini kütləşdirərək müti halına salırdılar. Cəmiyyəti qaranlıq girdabında çürüdən dini fanatizm hər zaman ədəbiyyatın mərkəzində duran, işıqlı təfəkkürə malik ziyalıları düşündürən problem olmuşdur.

Əzizə xanımın yaradıcılığında mühüm əhəmiyyət kəsb edən şifahi xalq ədəbiyyatının, xüsusilə də şifahi xalq ədəbiyyatının əfsanə və rəvayət qolunun toplanıb yazı şəklində qələmə alınmaqla hekayələr şəklində ədəbiyyatda ölümsüzləşdirilməsinə səy göstərdiyini müşahidə edirik. Belə hekayələrə misal olaraq, “Tərən”, “Bülbül”, “Bülbülün nağılı”, “Dəfnə yarpaqları”, “Anamın nağılları”, “Qızbikə qız qalası” və s. adlarını çəkmək olar [5, s. 2].

XX əsrin əvvəllərini əhatən zaman kəsimində dini mövhumat, xurafat əleyhinə yazılmış əsərlərin miqdarı bütün dövrlərə müqayisədə ölçüyə gəlməz miqyasda çox olmuşdur. Bu da həmin tarixi dövrün ictimai-siyasi reallıqlarının qanunauyğun nəticəsi idi. Belə ki, müstəmləkə şəraitində yaşayan Azərbaycan mühitində çarizmin törətdiyi milli zülm, süründürməçilik xalqı zavallı duruma salmışdı. Bu da azmış kimi dini əhkamlara, şəriət qaydalarına əsaslanan, camaatın canına həşərat kimi daraşan din xadimləri bəşəriyyətin puc olmasına səbəb olurdular. Fanatizm mühitinə təsiri o qədər dəhşətli mənzərələr yaradırdı ki, zəhinləri uyşdurularaq sağlam düşüncə qabiliyyətindən məhrum, əsərin çəngəlində qıvrılan müsəlman cəmiyyətinin fəryadı həyəcan siqnallarının çalınmasının labüdlüyündən xəbər verirdi. Dini inamlara yumoristik münasibəti biz bir çox Azərbaycan yazıçı və şairlərində, xüsusən də Əzizə Cəfərzadənin sələfi, Azərbaycanın maarifçi şairi Seyid Əzimin yaradıcılığında görmüşdük. Eyni koloriti – yəni Şirvan yumorunu Əzizə Cəfərzadənin də “Ponzabığın nağılı”nda görürük.

1972-ci ildə qələmə aldığı “Aləmdə səsim var mənim” romanı nəinki yazıçının yaradıcılığında, ümumiyyətlə, Azərbaycan tarixi nəsrində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ə.Cəfərzadənin ilk romanı olan və ədəbi çevrədə böyük həssaslıq doğuran bu əsərin adı da elə məhz S.Ə. Şirvaninin şeirindən götürülmüş misralarla başlayır:

Mövti-cismani ilə sanma mənim ölməyimi,

Seyyida, ölməmə, aləmdə səsim var mənim.

“Aləmdə səsim var mənim” adlı nəsr əsərində yazıçı yaradıcılığına və şəxsiyyətinə böyük məhəbbətlə yanaşdığı S.Ə.Şirvaninin bədii surətini təcəssüm etdirməyi qarşısına bir məqsəd kimi qoymasına baxmayaraq, bununla qane olmamış, ümumilikdə, XIX yüzillik Şirvan tarixini və mühitini ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni hadisələrin canlı mənzərəsi fonunda və etnoqrafik hafizənin işığında canlandırmışdır. Seyid Əzimin mükəmməl obrazının yaradıldığı bu romanda onun maarif və məktəb uğrunda apardığı mübarizələr romanın ana xəttini təşkil edir. Xalqın övladlarının savadsız və cahil olmasına təb gətirə bilməyən şair narahatlıq keçirir, bu vəziyyət Seyid Əzimin ürəyini parçalayır. Xalqını, millətini belə avam görmək istəməyən ədibin yaratdığı məktəb fitnəkar mollaların, dindən bixəbər möminlərin hədəfinə tuş gəlir [4, s. 132].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abdullayev C.M. və b. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cildə, II c., Bakı: Bakı Universiteti, 2007, 564 s.
2. Cəfərzadə Ə. “Bakı-1501”: [romandan parça] // Şah İsmayıl Xətai. Xronoloji tarixi məlumatlar / Axund Hacı Kərbəlayi Soltan Hüseynqulu oğlu. – Bakı, 1997. – s. 406-407.
3. Cəfərzadə Ə. Seçilmiş əsərləri. VIII cild. Bakı: Elm və təhsil, 2021, 346 s.
4. Cəfərzadə Ə. Aləmdə səsim var mənim. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 432 s.
5. İbrahimov Z.F. Ədəbiyyat qəzeti. 2009. 24 iyul. s. 1-2.
6. <https://zim.az/elmi-meqaleler/5491-yazii-zz-cifzadnn-azrbaycan-sevgs.html>
7. <https://edebyyat-az.com/?p=26386>

Keywords: prose, story, genre, literary medium, historical novel.

Ключевые слова: проза, рассказ, жанр, литературное средство, исторический роман.

Prominent prose master Aziza Jafarzadeh

Summary

The outstanding writer Aziza Jafarzadeh, whose literary and artistic creativity is mainly characterized by the genre of stories, as a master of prose, also gave a wide place to historical novels. The patriotic writer, who remained faithful to this type of themes throughout his literary activity, wrote works that connect the past and future history of our nation. Modernity is the main idea-artistic rock of the writer's historical novels, even today's problems are reflected in the choice of the topic at that time. The originality of the language, style, and style of writing of these prose works, which resonate with our day and retain their relevance, and the approach to the facts and events that find the description, attract attention even today.

Finally, we can mention that despite the fact that she lived and created during the Soviet period, traces of false ideology are not characteristic of Aziza Jafarzadeh's prose. By preferring historical topics, the writer in a way opposed the ideological principles dictated by the Soviet empire.

At the same time, it should be noted that the language and style of all of A. Jafarzade's stories from the first years of his work until the 1950s are closely related to Turkish, or rather Anatolian Turkish.

Выдающийся мастер прозы Азиза Джафарзаде

Резюме

Выдающаяся писательница Азиза Джафарзаде, литературное и художественное творчество которой характеризуется преимущественно жанром рассказа, как мастер прозы также отдавала широкое место историческим романам. Писательница-патриотка, оставшийся верным этой тематике на протяжении всей своей литературной деятельности, писала произведения, связывающие прошлую и будущую историю нашего народа. Современность является главной идейно-художественной опорой исторических романов писательницы, даже сегодняшние проблемы отражаются в выборе темы того времени. Своеобразие языка, стиля и манеры написания этих прозаических произведений, созвучных нашему времени и сохраняющих свою актуальность, подход к фактам и событиям, находящим описание, привлекают внимание и сегодня.

Наконец, можно отметить, что, несмотря на то, что она жила и творила в советский период, прозе Азизы Джафарзаде не свойственны следы ложной идеологии. Отдавая предпочтение историческим темам, писательница в некотором смысле выступала против идеологических принципов, диктуемых советской империей.

В то же время следует отметить, что язык и стиль всех рассказов А. Джафарзаде с первых лет его творчества до 1950-х годов тесно связаны с турецким, а точнее анатолийским турецким языком.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva